

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme van de stad

Keulen (korte versie)

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme van de stad Keulen is bij besluit van de Keulse gemeenteraad opgericht op 13 december 1979 en heeft zich ontwikkeld tot de grootste plaatselijke gedenkplaats voor de slachtoffers van het nationaalsocialisme in de Bondsrepubliek Duitsland. Het centrum is sinds 1988 gevestigd in het EL-DE-Haus, vernoemd naar de initialen van de zakenman **Leopold Dahmen**, die het liet bouwen. Daar bevond zich van december 1935 tot maart 1945 het hoofdkwartier van de Keulse Gestapo. In de laatste maanden van de oorlog zijn daar op de binnenplaats een paar honderd mannen en vrouwen, voornamelijk buitenlandse dwangarbeiders, geëxecuteerd. De ironie van het lot wilde dat het EL-DE-Haus in de oorlog grotendeels gespaard bleef.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme (NS-DOK) is gewijd aan het herdenken van de slachtoffers van het naziregime en aan het bestuderen en doorgeven van de geschiedenis van Keulen tijdens het nationaalsocialisme. Op 4 december 1981 werd de voormalige Gestapogevangenis heropend als gedenkplaats. Op de muren van de tien cellen staan nog steeds rond de 1800 opschriften en tekeningen van de gevangenen. De gedenkplaats is een van de best bewaard gebleven gevangenissen uit de nazitijd en is daarmee een cultuurgoed van nationaal en Europees belang.

De permanente tentoonstelling “Keulen tijdens het nationaalsocialisme”, die sinds juni 1997 in het EL-DE-Haus is ingericht, behandelt het volledige politieke, maatschappelijke en sociale leven in Keulen tijdens de naziperiode: machtsovername en machtsapparaat, propaganda en “volksgemeenschap”, het dagelijks leven, jeugd, godsdienst, racistische vervolging, de volkerenmoord op de Keulse Joden en op de Sinti en Roma, verzet, oorlog en oorlogssamenleving. Bovendien worden er speciale exposities over plaatselijke en nationale aspecten van het nazisme georganiseerd en worden er jaarlijks meer dan 130 evenementen gerealiseerd. De sectie museale educatie en het informatiecentrum Info- und Bildungsstelle gegen Rechtsextremismus (ibs) ontwikkelen hun eigen onderwijsaanbod.

Het NS-DOK is onmiskenbaar ook bedoeld als onderzoekscentrum. Daartoe levert de bibliotheek met literatuur over Keulen in de nazitijd, de algemene nazigeschiedenis en het rechts-extremisme een even grote bijdrage als de sectie documentatie, waar de omvangrijke collecties van foto's, affiches, objecten, documenten en herinneringen in databases worden geanalyseerd en toegankelijk worden gemaakt. Tot de talrijke onderzoeksprojecten behoren onder meer de Joodse geschiedenis, ooggetuigenberichten en interviews, dwangarbeid, politie, jeugd, pers, verenigingsleven, verschillende groepen slachtoffers en de herdenking van het nationaalsocialisme, zoals in het project "Stolpersteine" (Struikelblokken) van de Keulse kunstenaar Gunter Demnig. Tot de lopende grote onderzoeksprojecten behoren de geschiedenis van: de Holocaust, het verzet, de Gestapo, de NSDAP-gouwleiding, architectuur en stedenbouwkundige planning, het gezondheidsbeleid en de "Hitler-Jugend". De onderzoeksresultaten worden gepubliceerd in een eigen publicatiereeks, een reeks "werkschriften", in een ubs-reeks en op een eigen internetsite.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme behoort als gemeentelijke instelling sinds 2008 tot het verbond van stedelijke musea van Keulen en is als onderdeel van het gemeentebestuur verantwoordelijk voor de behandeling van onderwerpen die te maken hebben met het naziverleden, waaronder ook de bezoekprogramma's voor voormalige dwangarbeiders die de stad sinds 1989 regelmatig organiseert. NS-DOK is dikwijls onderscheiden, onder meer met de Special Recommendation voor de Museum of the Year Award in 2000.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme van de stad Keulen (lange versie)

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme van de stad Keulen is de **grootste plaatselijke gedenkplaats** voor de slachtoffers van het nationaalsocialisme in de Bondsrepubliek Duitsland. Het centrum is bij besluit van de Keulse gemeenteraad opgericht op **13 december 1979**. De functie van het centrum bleef echter jarenlang beperkt tot wetenschappelijk onderzoek. Daarom besloot de raad op 11 juni 1987 opnieuw tot de “de oprichting van een Documentatiecentrum Nationaalsocialisme van de stad Keulen”, dat geleidelijk zijn huidige vorm kreeg.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme (NS-DOK) is sinds 1988 gevestigd in het **EL-DE-Haus**. Daar bevond zich van december 1935 tot maart 1945 het hoofdkwartier van de Keulse Gestapo (Geheime Staatspolizei). De naam EL-DE-Haus (de fonetische weergave van LD) is afkomstig van de initialen van de katholieke zakenman **Leopold Dahmen**, die het complex liet bouwen en het al tijdens de bouw aan de Gestapo verhuurde. Deze organisatie richtte het voor haar eigen doeleinden in en liet in het bijzonder in de kelder tien gevangiscellen bouwen. In de laatste maanden van de oorlog zijn op de binnenplaats van het EL-DE-Haus een paar honderd mannen en vrouwen, voornamelijk buitenlandse dwangarbeiders, geëxecuteerd. De naam EL-DE-Haus werd een toonbeeld voor het nazischrikbewind in Keulen maar ook voor de omgang met en de latere verwerking van de nationaalsocialistische geschiedenis van de stad na 1945. De ironie van het lot wilde dat het EL-DE-Haus in de oorlog grotendeels gespaard bleef. Tussen 1947 en 1949 werd het verbouwd en in dezelfde stijl uitgebreid. Er werd een extra etage op het huis gezet en het werd aan de Appellhofplatz en in de Elisenstraße breder gemaakt. Het huis werd betrokken door gemeentelijke instanties, waaronder de pensioendienst, de rechts- en verzekeringsdienst en tijdelijk ook de burgerlijke stand. Sinds een uitbreiding in 2012 heeft NS-DOK ongeveer 2800 vierkante meter van het EL-DE-Haus in gebruik.

Op 4 december 1981 werd de voormalige Gestapogevangenis heropend als **gedenkplaats**. De tentoonstelling aldaar werd in 2009 vernieuwd en uitgebreid door het publiek toegankelijk maken van de technische ruimten van de Gestapo in het achterste gedeelte van de gevangenis en van de huisbunker in de kelder. Vanaf

oktober 2012 maakt de voormalige executieplaats op het binnenhof deel uit van de gedenkplaats. Op de celmuren van de gevangenis staan nog steeds rond de 1800 opschriften en tekeningen van de gevangenen. Ze zijn met potlood, krijt en soms zelfs lippenstift aangebracht of met spijkers, schroeven of vingernagels ingekrast. De voormalige Gestapogevangenis en de inscripties van de gevangenen herinneren ons rechtstreeks en op aangrijpende wijze aan de verschikkingen van de nazitijd die met het EL-DE-Haus zijn verbonden. De gedenkplaats is een van de best bewaard gebleven Gestapogevangenis uit de nazitijd en is daarmee een cultuurofgoed van nationaal en Europees belang.

Sinds juni 1997 bevindt zich op twee verdiepingen van het huis de circa 900 vierkante meter grote **permanente tentoonstelling “Keulen tijdens het nationaalsocialisme”**. De hoofdlijnen van het nazisme worden met Keulen als voorbeeld in hun concrete, plaatselijke vorm zichtbaar gemaakt. De expositie weerlegt ook het wijdverbreide denkbeeld dat het nationaalsocialisme in het katholieke, liberale en antiautoritaire Keulen minder erg zou zijn geweest dan elders. Het tijdsbestek van de permanente tentoonstelling beslaat de opkomst van het nationaalsocialisme in de Weimarrepubliek tot en met het einde van het nazisysteem in het voorjaar van 1945. De tentoonstelling beperkt zich niet uitsluitend tot de aspecten verzet en vervolging maar behandelt thema's uit het volledige politieke, maatschappelijke en sociale leven in Keulen tijdens de naziperiode. Het gaat daarbij onder meer over de machtsovername en gelijkschakeling, het machtsapparaat van de partij en van overheidsinstanties als justitie, politie en Gestapo, propaganda en “volksgemeenschap”, het dagelijks leven, jeugd, godsdienst, racisme en racistische vervolging, verduidelijkt aan de hand van slachtoffers van gedwongen sterilisatie en “euthanasie”, van “asocialen” en homoseksuelen en van de volkerenmoord op de Keulse Joden en op de Sinti en Roma. Ook de thema's oorlog en oorlogssamenleving, dwangarbeid en de ineenstorting van het naziregime komen aan bod. Belangrijke onderdelen van de permanente tentoonstelling zijn in 2009 en 2010 opnieuw ingericht en het aantal mediastations is verhoogd naar 31.

Het **bezoekersaantal** is tussen 2002 en 2011 meer dan verdubbeld. In 2011 werden er 54.000 bezoekers ontvangen.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme is **tegenwoordig** in gelijke mate en in onderlinge relatie gewijd aan het herdenken van de slachtoffers van het naziregime en aan het bestuderen en doorgeven van de geschiedenis van Keulen tijdens het nationaalsocialisme. Het is daardoor een **gedenkcentrum, onderwijscentrum en onderzoekscentrum in één**.

Voor het **onderwijscentrum** en het onderwijsaanbod zijn de gedenkplaats en de permanente tentoonstelling essentieel. Bovendien worden er speciale exposities over plaatselijke en nationale aspecten van het nazisme georganiseerd, die zich onderscheiden door een breed thematisch spectrum. Tussen begin 1998 en begin 2012 zijn er 53 thematentoonstellingen te zien geweest. Hiervoor zijn steeds omvangrijke begeleidende programma's ontwikkeld. Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme organiseert jaarlijks meer dan 130 evenementen met zeer uiteenlopende formules: van kleine voordrachten, lezingen en discussies tot en met workshops, grote congressen en culturele manifestaties met theater en muziek. De sectie *museale educatie* van NS-DOK ontwikkelt rondleidingsprogramma's voor het museum en de gedenkplaats. Daarnaast bestaat het aanbod uit de workshop "De jeugd tijdens het nationaalsocialisme", de rondleiding "Over Navajo's en Edelweisspiraten" door de wijk Keulen-Ehrenfeld, "Kindermobiel – Verhalenkoffer" voor werk op scholen en kinderdagverblijven en de gezinsrondleiding "Wat is er gebeurd in het EL-DE-Haus?". Bovendien worden er gerichte programma's ontwikkeld, bijvoorbeeld voor bepaalde beroepsgroepen, studenten, ambtenaren in opleiding en leerkrachten.

Sinds begin 2008 wordt het werk van het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme aangevuld en uitgebreid door de *Info- und Bildungsstelle gegen Rechtsextremismus (ibs)*. Dit informatiecentrum richt zich op de huidige rechts-extremistische ideologieën. Met dat oogmerk worden er verschillende workshops, lezingen, bijeenkomsten en seminars voor jongeren en volwassenen georganiseerd. Documentatie en pr- en netwerkactiviteiten behoren ook tot de taken van ibs. Het centrum heeft tot doel het bewustzijn over mensenrechten, democratie, culturele verscheidenheid en geweldloosheid te bevorderen en rechts-extremistische denk- en gedragspatronen te voorkomen en te bestrijden. ibs is verantwoordelijk voor het project Mobiel advies tegen rechts-extremisme in het district Keulen. Dit initiatief ondersteunt mensen die in hun woon- of werkomgeving of sociale situatie worden

geconfronteerd met rechts-extremisme, racisme of antisemitisme en de democratische cultuur willen bevorderen.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme is van het begin af aan – en zijn naam indachtig – onmiskenbaar ook bedoeld als **onderzoekscentrum**. Omdat veel stukken uit de Keulse nazitijd zijn vernietigd of tijdens de oorlog verloren zijn gegaan, ging en gaat het allereerst om het schiften, verzamelen en bewaren van het materiaal (akten, documenten, erfgoed, foto's, boeken en brochures) en het indexeren en analyseren van de gegevens daarvan in databases. De resultaten van deze onderzoeksactiviteiten worden gebruikt bij alle werkzaamheden van de instelling, in publicaties, voor speciale tentoonstellingen, evenementen, websites en museale educatie.

Voor onderzoek en educatie staan de bibliotheek en de documentatie centraal. De bibliotheek – waar geen boeken worden uitgeleend – legt vooral de nadruk op literatuur over Keulen in de nazitijd en de algemene geschiedenis van het nationaalsocialisme alsmede de didactiek daarvan en op het rechts-extremisme. De bibliotheek verzamelt naast actuele boeken en tijdschriften ook scripties, hedendaagse kranten, boeken, brochures en drukwerk, zoals krantjes van nationaalsocialistische organisaties, en bedrijfstijdschriften uit de regio Keulen. De bibliotheek omvatte in 2011 ongeveer 17.300 banden. Ze kunnen gratis worden ingezien. De catalogus kan online worden geraadpleegd via drie internetsites. De gebruikers van de bibliotheek ontvangen advies bij hun projecten en kunnen de media in een mediatheek raadplegen. Bovendien zijn er voor kleine groepen werkplekken beschikbaar. De documentatie biedt een doorslaggevende basis voor historisch onderzoek en verwerkt de resultaten daarvan. Hier worden allerlei historische bronnen bewaard, beheerd, geanalyseerd en toegankelijk gemaakt en worden databases opgebouwd en onderhouden. De collectie bestaat voornamelijk uit foto's, foto- en verzamelalbums, affiches, museale objecten, persoonlijke documenten, dagboeken, brieven en ooggetuigenberichten. De verzamelingen groeien gestaag door schenkingen, bruikleen en de reproductie van foto's. Alleen al de deelcollectie "Joods leven in Keulen" bevat 300 kleine en 30 grote persoonlijke legaten met ongeveer 4000 foto's en talrijke oorspronkelijke documenten. Het fotoarchief bestaat momenteel uit 30.000 foto's. Veel materiaal is nog niet bewerkt.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme heeft sinds de oprichting talrijke onderzoeksprojecten uitgevoerd. Een centrale taak is de bestudering van de Joodse geschiedenis, minder als project dan als permanente opdracht. We hechten bovendien bijzondere betekenis aan het samenstellen van een gedenkboek voor de Joodse slachtoffers van het nationaalsocialisme in Keulen. Daarvoor wordt sinds 2006 een project uitgevoerd om het lot op te helderen van de 2000 Joden die in het najaar van 1941 vanuit Keulen naar het getto van Łódź zijn gedeporteerd. Al sinds het midden van de jaren tachtig speelt de verzameling van ooggetuigenberichten en interviews een grote rol. Het begin werd gevormd door een verzameling op schrift gestelde herinneringen ter gelegenheid van de veertigste herdenking van het einde van de oorlog. Daarna volgden talrijke interviews op cassettebandjes en uiteindelijk het innovatieve videoproject “Erlebte Geschichte” (Ervaren geschiedenis), waarvan de resultaten op internet en in de mediastations van de permanente tentoonstelling zijn te zien. Het onderzoek naar dwangarbeid heeft belangrijke vorderingen gemaakt door de bezoekprogramma’s voor voormalige dwangarbeiders die de stad sinds 1989 regelmatig organiseert. Deze bezoeken trekken nationaal en internationaal veel aandacht. Dit programma wordt georganiseerd door het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme in samenwerking met de “Projektgruppe Messelager” im Verein EL-DE-Haus. Tussen 1996 en 2000 is samen met de politieautoriteiten van Keulen het project “De Keulse politie tijdens het nationaalsocialisme” uitgevoerd, een primeur voor Duitsland. In uiteenlopende projecten wordt altijd al veel belang gehecht aan het thema Jeugd. Voorbeelden hiervan zijn: “Kinderevacuatie”, “Jeugd 1945”, “Over Navajo’s en Edelweisspiraten” en het “Rheinisch-Bergische onderzoeks- en presentatieproject” over het thema “Onaangepaste jongeren tijdens het nationaalsocialisme”. Het project “Stolpersteine” (Struikelblokken) van de Keulse kunstenaar Gunter Demnig groeide uit tot een van de belangrijkste en bekendste activiteiten in de Duitse en Europese herdenkingscultuur. NS-DOK heeft dit project van het begin af aan ondersteund en gestimuleerd, onder meer met het bilaterale plan “Struikelblokken in Hongarije”. Bovendien zijn er kleine projecten uitgevoerd over: de pers, het verenigingsleven, de economie in Keulen, het artistieke discours over het nationaalsocialisme en de Tweede Wereldoorlog, de vervolging van de Sinti en Roma, de “euthanasie” en de nationaalsocialistische militaire rechtspraak. Tot de lopende grote onderzoeksprojecten behoren: de geschiedenis van de Holocaust,

“Oppositie en verzet in Keulen 1933–1945”, de geschiedenis van de Keulse Gestapo, de NSDAP-gouwleiding, architectuur en stedenbouwkundige planning, het Keulse gezondheidsbeleid in de naziperiode en de “Hitler-Jugend” in het Rijnland.

Sinds 1994 bestaat er een eigen **publicatiereeks** “Schriftenreihe des NS-Dokumentationszentrums der Stadt Köln” bij uitgeverij Emons, sinds 2012 uitgebreid met de subreeks “Biografien und Materialien”. Daarnaast geeft NS-DOK sinds 2005 in eigen beheer “werkschriften” voor het onderwijs uit en sinds 2008 ook een eigen reeks van ibs. Bovendien zijn er talrijke losse publicaties verschenen. Sinds het jaar 2003 worden de activiteiten van NS-DOK gedocumenteerd in uitvoerige “jaarverslagen”.

De ontwikkeling van het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme is op zichzelf al karakteristiek voor de geschiedenis van de herinneringscultuur en het herdenkingsbeleid in Duitsland. Het zou zonder **burgerinitiatieven** niet zijn ontstaan en wordt ook nu nog in belangrijke mate door de burgers gedragen. Vrienden van het centrum ondersteunen het werk sinds januari 1988 in de vereniging EL-DE-Haus.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme behoorde als **gemeentelijke instelling** aanvankelijk tot een afdeling van het historisch archief van de stad Keulen. In 1997 werd het centrum als zelfstandige instantie aan de dienst Cultuur toegevoegd. Tot slot behoort NS-DOK sinds 2008 ook tot het verbond van stedelijke musea van Keulen. Als onderdeel van het gemeentebestuur is het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme verantwoordelijk voor de behandeling van onderwerpen die te maken hebben met het naziverleden van de stad. Daartoe behoort ook het innemen van standpunten over straatnamen, gedenkplaten en monumenten. Voor de oprichting van het op 1 september 2009 ingewijde monument voor de slachtoffers van de nationaalsocialistische militaire rechtspraak werd ook een competitie voor kunstenaars uitgeschreven. De dienst steekt veel werk in het bedienen van burgers uit Keulen en de rest van de wereld. NS-DOK wordt vaak benaderd door mensen die om inlichtingen vragen over hun eigen vervolging of over het lot van hun ouders en grootouders in de nazitijd. Dit betreft in het bijzonder de Joodse geschiedenis en de dwangarbeid. Bovendien zoeken historisch geïnteresseerden en wetenschappers informatie over instellingen, gebeurtenissen,

personen of het bronnenmateriaal over de Keulse nazigeschiedenis. Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme richt zich op allerlei manieren direct tot het geïnteresseerde publiek – met de bibliotheek, het aanbod op het gebied van museale educatie, de Info- und Bildungsstelle gegen Rechtsextremismus (ibs) en, niet op de laatste plaats, met de museumactiviteiten door middel van tentoonstellingen en evenementen.

Bij het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme werken 21 medewerkers in vaste dienst op 17 volledige arbeidsplaatsen (situatie 2011, inclusief de bij de museumdienst ondergebrachte sectie museale educatie). Daarbij komen nog een extern gefinancierde permanent werkzame wetenschapper en tijdelijke medewerkers voor verschillende projecten. In het kader van de kennisoverdracht worden meer dan 20 tentoonstellingsbegeleiders ingezet. Bovendien zijn er in het museum vier bewakers en een schoonmaakster werkzaam. In de gemeentebegroting is voor NS-DOK 1,8 miljoen euro beschikbaar (situatie 2011), het grootste deel daarvan voor personeel en huur.

Het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme is **dikwijls onderscheiden**. Het centrum heeft 17 belangrijke nationale en internationale prijzen en onderscheidingen ontvangen, waaronder: Special Recommendation voor de Museum of the Year Award 2000, architectuurprijzen van Noordrijn-Westfalen en van Keulen in 2001, opname in de “Excellence Club of the Best Museums and Heritage Projects” in 2002, een History Award van de geschiedeniszender History Channel in 2006, de Innovatieprijs van het Duitse Instituut voor Volwasseneneducatie in 2007, de Freya-Stephan-Kühn-Preis 2008 van de afdeling Noordrijn-Westfalen van de Duitse vereniging van geschiedenisleraren, wegens “buitengewone inspanningen en prestaties op het gebied van geschiedenisoverdracht”, en in 2011 de onderscheiding als beste museum tijdens de Lange Nacht van de Keulse Musea.

Documentatiecentrum Nationaalsocialisme van de stad Keulen

Appellhofplatz 23-25 (EL-DE-Haus)
50667 Keulen, Duitsland

Telefoon:

+31 221 22126332 Secretariaat
+31 221 22126331 Rondleidingen
+31 221 22126361 Bibliotheek

Fax: +31 221 22125512

E-mail: nsdok@stadt-koeln.de

www.nsdok.de

Openingstijden:

Dinsdag tot en met vrijdag 10.00 tot 18.00 uur
Zaterdag, zondag en feestdagen 11.00 tot 18.00 uur
Iedere 1^e donderdag van de maand (m.u.v. feestdagen) tot 22.00 uur

Toegangsprijzen

Volwassene	€ 4,20
Met korting Studenten en studerenden	€ 1,80

Gratis toegang

- Scholieren
- Keulenaren onder de 18
- Houders van een Köln-Pass
- Jarigen
- Voormalige nazivervolgden
- Bezoekers van de bibliotheek

KölnTag

Gratis toegang voor Keulenaren op iedere 1^e donderdag van de maand (m.u.v. feestdagen) van 10.00 tot 22.00 uur

Openbare rondleidingen (gratis)

1^e zaterdag van de maand, 14.00 uur (na betaling toegangsprijs).

1^e donderdag van de maand, 18.30 uur (m.u.v. feestdagen, vanwege KölnTag ook zonder betaling toegangsprijs)

Audioguide in acht talen voor € 2

Duits, Engels, Frans, Hebreeuws, Nederlands, Spaans, Pools en Russisch

Bibliotheek en mediatheek:

Dinsdag en woensdag 10.00 tot 16.00 uur

Donderdag 10.00 tot 18.00 uur

Vrijdag 10.00 tot 13.00 uur